

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1971.3.08>

E. TÕNISSON

AITA KUSTIN MUINASTEADLASENA

Э. ТЫНИССОН. АЙТА КУСТИН КАК АРХЕОЛОГ
E. TÕNISSON. AITA KUSTIN ALS ARCHAEOLOG

14. augustil 1970 tabas eesti arheoloogiat valus kaotus. Meie hulgast lahkus pärast rasket haigust eesti arheoloogide noorema põlvkonna esindaja ajalookandidaat Aita Kustin. Kuigi ta sai teadlasena töötada vaid umbes poolteist aastakümnet, jättis ta meile pärandi, mida maksab meenutada.

Aita Kustin sündis 22. märtsil 1930 Virumaal Rakvere vallas Aru külas. Lõpetanud 1948. aastal Rakvere II Keskkooli, astus ta juba sama aasta sügisel Tartu Riiklikku Ülikooli, kus asus õppima Ajaloo-Keeleteaduskonna ajaloo-osakonnas. Kui teisel kursusel tuli valida kitsam eriala, otsustas A. Kustin arheoloogia kasuks. Tema arheoloogiaalane stuudium ülikoolis piirdus siiski ainult ühe erialase loengukursuse kuulamisega prof. H. Moora juures ja kursusetöö kirjutamisega. 1950. aastal likvideeriti arheoloogia kateeder ülikoolis, arheoloogide ettevalmistamine katkes ja A. Kustinil tuli ümber spetsialiseeruda üldajaloole. Sellel erialal lõpetaski ta 1953. aastal Tartu Riikliku Ülikooli. Ent tema lõplikuks kutsumuseks jäi siiski arheoloogia.

Juba alates 1950. aastast oli A. Kustin õppetöö kõrval mittekoosseisuline abitöötaja Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi arheoloogia sektoris. 1949. aasta suvest peale hakkas ta järjekindlalt osa võtma arheoloogilistest kaevamistest. Kui tal pärast ülikooli lõpetamist avanes võimalus asuda vanemlaborandina tööle Ajaloo Instituudi arheoloogia sektorisse, ei jätnud ta seda kasutamata. Siitpeale kujunes arheoloogia sektor tema töökohaks kuni lõpuni.

1. oktoobril 1954 sai Aita Kustinist Ajaloo Instituudi aspirant, kes professor H. Moora juhendamisel asus uurima Saaremaa ja Muhu noorema rauaaja muistiseid. Lõpetanud 1957. aastal aspirantuuri, määrati Aita Kustin Ajaloo Instituudi arheoloogia sektori nooremaks teaduslikuks töötajaks. Väitekirja kaitses ta edukalt 18. veebruaril 1963 ja talle anti ajalookandidaadi kraad.

Aita Kustini esimesteks tõsisemateks teadusliku töö katsetusteks kujunesid aspirantuuriajal koostatud ülevaated. Esimene neist oli pühendatud Lommi neoliitilisele asulale, teine Nõo-Jaagupi tarandkalmele. Lahkunu esimeseks trükis avaldatud tööks on tema väitekirjateemaga otseselt seotud uurimus, mis käsitleb Karja kalmistut ja ilmus 1958. aastal. 1955. aastal A. Kustini juhatusel kaevatud Karja kalmistu oli esimene ulatuslikult uuritud laibakalmistuid mitte ainult Saaremaal, vaid kogu Eestis. Tema Karja kalmistule pühendatud artikkel oli esimene kaasaja nõuetele vastav muinasaja lõppu ja varaajaloolisesse aega kuuluvat maa-alust laibakalmistut käsitlev eriuurimus Eestis. Peale Karja kalmistu on A. Kustin avanud mitmed maa-alused hauad Muhu Viiral ja Kihelkonna Loonal. Loonas toimunud kaevamistel avastas ta ka neoliitilise asulakoha kultuurikihi ja varasesse metalliaega kuuluva kivistkalmel. Mitmeid laibakalmistuid — osalt muinasaegseid, enamikus aga mõnevõrra hilisemasse aega kuuluvaid — on A. Kustini juhatusel kaevatud ka Eesti mandriosas (Kaberla kalmistu Harju rajoonis, Välgü kalmistu Tartu rajoonis, Koikküla kalmistu Valga rajoonis).

1959. aastal ilmus A. Kustini sulest Saaremaa muistsetele linnustele pühendatud uurimus, milles on kokku võetud kõik kõnesolevate muististe kohta olemasolevad andmed, ka kirjalikes allikates leiduvad. Saaremaa linnuste omapoolseid kaevamisi oli

A. Kustinil võimalik alustada 1960-ndate aastate alguses. Eriti tuleks esile tõsta ta kaevamisi Muinas-Eesti ühel võimsamal mälestisel, Valjala maalinnal 1962. ja 1964. aastal. 1963. aastal uuris ta seni tundmata Paatsa linnust, mis on väiksemaid teadaolevaid Saaremaa maalinnu. Esimesena tegi ta kindlaks ja uuris 1961. aastal pronksiaja lõppu — rauaaja algusesse kuuluvat Ridala kindlustatud asulat Saaremaa idaosas. Peale Saaremaa linnuste kaevamiste on A. Kustin juhatanud Pärnu Rajoonidevahelise Koduloomuuseumi algatatud arheoloogilisi kaevamisi Soontagana maalinna alal Pärnu rajoonis 1965. aastal. Muu hulgas on ta kaevanud ka Tornimäe keskmise ja noorema rauaaja asulakohta Saaremaa idarannikul. Esimese arheoloogina Eestis püüdis A. Kustin lähemalt selgitada kohaliku rauatootmisega seotud küsimusi, milleks uuris Tuiu ja Tõrise keskaegseid rauašlaki leiukohti, mis pakkusid teatud pidepunkte ka kohaliku muinasaegse rauatootmise mõistmiseks.

Märkimisväärseid tulemusi saavutas Aita Kustin ka Saaremaa ja Muhu põletusmatustega kivikalmete uurimisel. Sellesse muististe liiki kuuluvale, juba enne sõda läbi-kaevatud Randvere kivikalmele on pühendatud tema kõige pikem, 1962. aastal trükist ilmunud eriuurimus. Aastail 1959—1963 kaevati A. Kustini juhatusel läbi suur osa Valjala Rahu kivikaldest, mis andis uusi olulisi andmeid muististe selle liigi ehituse selgitamiseks, samuti neist saadud leidude interpreteerimiseks ja dateerimiseks. Silmapaistvaid tulemusi andis ka Kurevere kiviringkalme kaevamine 1965. aastal. Omaette sündmuseks kujunesid Aita Kustini kaevamised, mis toimusid 1963. aastal koostöös Saaremaa Muuseumiga Liiva-Putla kivikalme. Vastu ootusi osutus see meie ajaarvamise esimestesse sajanditesse kuuluvaks tarandkalme, esimeseks taoliseks teadaolevaks muistiseks mitte ainult Saaremaal, vaid kogu Lääne-Eestis. Liiva-Putla tarandkalme avastamine sundis mõnevõrra muutma meie traditsioonilist ettekujutust saare-lääne hõimude kalmevormist vanemal rauaajal. Seni oli arvatud, et nende ainsaks kalmevormiks oli kõnesoleval aja-järgul kiviringkalme *resp.* kangurkalme, nüüd aga selgus, et siin olid levinud ka mitmetest taranditest moodustunud suured tarandkalmed. Järgnev uurimistöö — V. Lõugase kaevamised Kõmsis 1969. ja 1970. aastal — on kinnitanud, et Liiva-Putla tarandkalme ei ole erandlik nähtus kõnesolevas piirkonnas.

Paljude aastakümnete jooksul Saaremaalt ja Muhust kogutud rikkalik nooremassa rauaagega kuuluv arheoloogiline materjal, selles ilmnevad omapärsed, ainult saartele omased jooned ja Saaremaa teatav ühiskondlik ning majanduslik erinevus teistest Muinas-Eesti maakondadest nõudsid juba ammu põhjalikumat uurimist. See tähendas aastatepikkust tööd kaevamisaruannete ja -plaanidega, samuti sõlgede, käevõrude, mõökade, odaotsikute jm. esemelise materjaliga, kogu vastava erialase kirjanduse läbitöötamist, igasuviseid ekspeditsioone Saaremaale ja Muhusse ning teaduslikke komandeeringuid töötamiseks paljudes muuseumides nii vabariigis kui ka väljaspool. Kõige selle tulemusena valmis A. Kustini kandidaadiväitekirja «Saaremaa ja Muhu muistised feodalismi tärkamise perioodil (11.—13. saj. algus)», mis sisaldab 26 autoripoognat teksti ja 91 tahvli kaarte ning jooniseid ja on seni kirjutatuist kahtlemata üks põhjalikumaid uurimusi Eesti noorema rauaaja muististest. Lisaks Saaremaa ja Muhu muististele on selles esitatud laialdane võrdlusmaterjal Eesti mandriosast ning lähematelt naaberladelt. Väga rohke materjali alusel õnnestus autoril senisest põhjalikumalt valgustada ka muistsete saarlaste majandust ja ühiskondlikke suhteid. Väitekirja põhiseisukohad on avaldatud autoreferaadis, samuti 1967. aastal Moskvas ilmunud artiklis.

Lisaks mainituile on A. Kustinilt ilmunud mitmed Saaremaa muististele pühendatud eriuurimused, milledest viimane nägi trükivalgust 1970. aasta augustis, mõni päev pärast A. Kustini surma akadeemik Harri Moora mälestuseks ilmunud artiklite kogumikus.

Saaremaa ja Muhu muististe uurimise kõrval on A. Kustin tegelnud mitmete teistegi küsimustega. Et aidata kaasa Jäälahinguga seotud paikade uurimisekspeditsiooni tööle, tuli tal selgitada muistseid asustusolusid Eesti idaosas, esijoones Lämmijärve lääne-kaldal.

Ta oli Prahast väljaantud arheoloogiaalase entsüklopeedilise käsiraamatu kaastöölisi.

A. Kustin on osa võtnud mitmetest teaduslikest sessioonidest, konverentsidest ja kongressidest. Muu hulgas võttis ta osa II rahvusvahelisest fennougristide kongressist

Helsingis 1965. aastal. 1964. aastal esines ta Moskvas arheoloogide üleliidulisel aruandessioonil ettekandega oma uurimistöö põhitulemustest. 1967. aasta sügisel viibis lahku kuuajalise uurimisreisil Rootsis ja Soomes, töötades seal mitmetes muuseumides. Upsala ja Helsingi ülikoolis ning Rootsi Arheologia Seltsis Stokholmis esines ta Saaremaa ja Muhu muististe uurimise tulemusi tutvustava ettekandega. Ta valmistus osa võtma Skandinaaviamaade ja Soome ajaloo, majandusele, keelele ning kirjandusele pühendatud neljandast üleliidulisest konverentsist Petrozavodskis 1968. aastal, kavatsedes seal esitada ettekande mõningatest Eesti ja Skandinaavia vahelistest ühendustest VI—XIII sajandil. Haiguse tõttu jäi see kavatsus teostamata. Küll aga ilmusid trükist tema ettekande teesid.

Aita Kustini teaduslikul loomingul on kahtlemata püsiv koht Eesti arheoloogias. Kuigi Saaremaa ja Muhu arvukatest muististest oli teatav ettekujutus ka juba varem, ei olnud neid ometi mitte keegi suutnud läbi uurida nii põhjalikult ja kavakindlalt. Seni olid meie teadmised Saaremaa asendist nii teiste Eesti maakondade kui kogu Läänemere piirkonna suhtes põhinenud suurelt osalt kirjalikele allikatele, Aita Kustini tööde tulemusena põhinevad nad nüüd ka arheoloogilisel materjalil. Pärast tema tööde valmimist ei tohiks olla enam mingit kahtlust Saaremaa tihedates kultuurisidemetes eriti Ojamaa saare ja Kuramaaga. Teiselt poolt aga suutis A. Kustin näidata, et Saaremaa ja Muhu suhteliselt tihe asustus ning ilmne majanduslik jõukus muinasaja lõpul ei põhinenud mitte ainult, nagu arvati varem, saarlaste intensiivsetel välisühendustel, vaid esijoones ikkagi maaviljelusel ja loomakasvatusel. Saaremaa ja Muhu olid neid Eesti osi, kus valdav enamik maaviljeluseks sobivaid alasid oli kasutusele võetud juba muinasaja lõpuks. Seega ei olnud muistne saarlane mitte ainult uljas meresõitja ja kalur, vaid ka tubli maaharija. Peale muu õnnestus Aita Kustinil näidata, et looduslikud olud ja majanduse laad vajasid oma pitseri ka saarlaste ühiskondlikele suhetele, mis jäid suhteliselt kogukondlikumateks kui näiteks Sakalas või Ugandis, kus algav feodaliseerumisprotsess avaldus selgemini. Lõpuks ei tohi ka unustada, et Aita Kustin oli esimene, kes arheoloogilise materjali alusel selgitas välja Saaremaa ja Muhu kultuurilise omapära.

A. Kustin ei unustanud ka arheoloogia uurimistulemuste populariseerimist, pidades loenguid ning avaldades sellesisulisi kirjutisi. Ta võttis osa nii 1965. kui ka 1970. aastal arheoloogiaalase näituse korraldamisest ja juhendas arheoloogilist osa Saaremaa Kodumuuseumi alalise ekspositsiooni plaani koostamisel.

Arheoloogide tööd ei saa mõõta ainult trükiste ja peetud ettekannetega. Väga palju aega ja energiat kulub ekspeditsioonidelt kaasatoodud leiumaterjali, fotode ja plaanide korrastamisele, ekspeditsiooniaruannete kirjutamisele ja kataloogide koostamisele. Just selles osas oli A. Kustin hoolsam kui nii mõnigi tema kolleeg. Tema poolt kataloogitud leidude arv ulatub mitmesse tuhandesse, aruannete maht — mitmekümne autoripoognani. Enamik A. Kustini arvukate ekspeditsioonidega seoses olevaid materjale on nõuete kohaselt korrastatud. See aga tähendab, et need on tehtud arusaadavaks ja kasutatavaks ka teistele uurijatele. Võib-olla just selles palju hoolt ja vaeva nõudvas ning tihti kannatust proovile panevas pisitöös ilmniski kõige selgemini Aita Kustinile kui tõsisele teaduseinimesele omane armastus oma kutseala vastu.

Aita Kustini teaduslike tööde bibliograafia

Kalmistu XIII—XIV sajandist Karjas, Saaremaal. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1958, nr. 1, lk. 47—57.

Резюме: Могильник XIII—XIV веков в Карья на острове Сааремаа.

Zusammenfassung: Ein Gräberfeld aus dem 13.—14. Jahrhundert in Karja (Insel Saaremaa).

Saaremaa muistsed linnused. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1959, nr. 1, lk. 57—73.

Резюме: Городище островов Сааремаа и Муху.

Zusammenfassung: Die Burgwälle der Inseln Saaremaa und Muhu.

Randvere kivikalmistu Saaremaal. Rmt.: Muistsed kalmed ja aarded. Tallinn, 1962, lk. 58—130.

Резюме: Каменный могильник в Рандвере на острове Сааремаа.

Zusammenfassung: Das Steingraberfeld von Randvere auf der Insel Saaremaa.

Археологические памятники периода зарождения раннефеодальных отношений на островах Сааремаа и Муху (в XI — начале XIII в.). Автореферат диссертации по соисканию ученой степени кандидата исторических наук. Таллин, 1962. 32 lk.

Muistne metallurgia Saaremaal. «Eesti Loodus» 1966, nr. 3, lk. 162—165. (Kaasautor A. Aaloe).

Kiviringkalmel Kureveres Saaremaal. Rmt.: Pronksiajast varase feodalismi. Tallinn, 1966, lk. 87—95.

Резюме: Курган с каменным венцом в Куревере на острове Сааремаа.

Zusammenfassung: Eine Grabanlage mit Steinring in Kurevere, Insel Saaremaa.

Некоторые данные о заселении западного побережья Теплого озера (X—XIII вв.). В кн.: Ледовое побоище 1242 г. Труды комплексной экспедиции по уточнению места Ледового побоища. М.-Л., 1966, lk. 98—102.

Археологические памятники начала II тысячелетия на островах Сааремаа и Муху. «Советская археология», 1967, № 1, lk. 176—186.

О некоторых связях между Эстонией и Скандинавией в VI—XIII вв. (по данным археологических материалов). Тезисы докладов Четвертой всесоюзной конференции по истории, экономике, языку и литературе Скандинавских стран и Финляндии. Часть I. Петрозаводск, 1968, lk. 169—172.

Unikaalne leid Saaremaalt. Rmt.: Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. Tallinn, 1970, lk. 102—106.

Резюме: Уникальная находка с о-ва Сааремаа.

Zusammenfassung: Ein unikaler Fund von Insel Saaremaa.

Märksõnad «Friedenthal», «Hausmann», «Randvere» ja «Tartu», raamatus Jan Filip, Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. Academia. Verlag der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften. Prag. I. Bd., 1966, 2. Bd., 1969, lk. 377, 468, 1121, 1436.

Saaremaa ja Muhu muistised feodalismi tärkamise perioodist (11. sajandist kuni 13. sajandi alguseni). Dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. Tallinn, 1962. 588 lk.+91 tahvlit. (Käsikiri, säilitatakse ENSV TA Teaduslikus Raamatukogus).

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
4. XII 1970